

BADIIY ADABIYOT VOSITASIDA NUTQIDA NUQSONI BO'LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA DIALOGIK NUTQ SHAKLLARINI SHAKLLANTIRISH

Umarova Muhayyo Abdusattor qizi,
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti magistri

MAQOLA HAQIDA

Qabul qilindi: 12-yanvar 2026-yil

Tasdiqlandi: 15-yanvar 2026-yil

Jurnal soni: 17

Maqola raqami: 46

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v17i.1396>

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/ KEYWORDS

dialogik nutq, badiiy adabiyot, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar, maktabgacha ta'lim, logopedik ish, kommunikativ kompetensiya.

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada nutqida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutq shakllarini rivojlantirishda badiiy adabiyotdan foydalanishning pedagogik-psixologik asoslari yoritiladi. Maqolada badiiy matnlarning (ertak, hikoya, she'r, dialogli sahnalar) korreksion-ta'limiy imkoniyatlari tahlil qilinib, ularni logopedik mashg'ulotlarga integratsiya qilish yo'llari ko'rsatib beriladi. Muallif dialogik nutqni shakllantirishda obrazli fikrlash, emotsional-ta'sirchanlik va kommunikativ faollikning ahamiyatini asoslaydi. Ushbu maqolada badiiy adabiyot vositasida nutqida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirish masalalari tadqiq qilingan. Maqolada bolalarning nutq davomiyligi, so'z boyligi, jumla tuzilishi, hikoya bo'yicha izchil fikr bildirish va savol-javob mashqlarida ishtirok etish ko'rsatkichlari o'rganilgan. Shuningdek, drammatizatsiya va rol o'yinlari bolalarning muloqotga bo'lgan qiziqishi va dialogni davom ettirish qobiliyatini oshirishdagi samaradorligi baholangan.

Maqola natijalari badiiy adabiyot vositasida dialogik nutqni shakllantirish metodikasining pedagogik samaradorligini tasdiqlaydi va maktabgacha ta'lim hamda korreksion pedagogik amaliyotda keng qo'llanilishi mumkinligini ko'rsatadi. Kelgusida tadqiqotlar badiiy adabiyotning turli janrlarini, masalan, she'r, multfilm matnlari yoki interaktiv hikoyalarni qo'llash orqali nutq rivojini yanada chuqurroq o'rganishga qaratilishi mumkin.

Kirish. Maktabgacha yosh davri bolaning nutqiy va kommunikativ rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan ushbu davrda dialogik nutqning dastlabki shakllari – savol-javob qilish, suhbatni davom ettirish, suhbatdosh fikriga munosabat bildirish kabi ko'nikmalar shakllanadi. Nutqida turli nuqsonlarga ega bo'lgan bolalarda esa dialogik nutqning rivojlanishi sust kechib, bu holat ularning ijtimoiy moslashuvi va ta'lim jarayoniga tayyorgarligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli nutqida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqni shakllantirishda samarali pedagogik vositalarni izlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bunday vositalardan biri sifatida badiiy adabiyot alohida ahamiyat kasb etadi. Badiiy asarlar bolaning emotsional sohasiga ta'sir etib, nutqiy faollikni rag'batlantiradi, muloqotga kirishish ehtiyojini kuchaytiradi.

Adabiyotlar tahlili. Nutqida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqni shakllantirish muammosi pedagogika, psixologiya va logopediya fanlarida ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, dialogik nutq bolaning ijtimoiylashuvi, bilish faoliyati va shaxsiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi.

L.S.Vygotskiy o'z tadqiqotlarida nutq va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni asoslab, dialogik muloqotni bolaning yaqin rivojlanish zonasi bilan bog'laydi. Uning fikricha, kattalar va tengdoshlar bilan muloqot jarayonida bola nutqiy tajribani faol o'zlashtiradi, bu esa nutqiy nuqsonlarni korreksiyalashda muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi¹.

L.S.Volkova, T.B.Filicheva va G.V.Chirkina kabi logoped-olimlar nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda dialogik nutqning yetarli darajada shakllanmasligi lug'at zahirasining cheklanganligi, grammatik tuzilmalarning buzilganligi hamda nutqiy faollikning pastligi bilan izohlanishini ta'kidlaydilar². Ular logopedik ish jarayonida dialogik mashqlarni tizimli va bosqichma-bosqich tashkil etish zarurligini ko'rsatib o'tadilar.

Badiiy adabiyotning nutq rivojiga ta'siri masalasi D.B.Elkonin, E.I.Tikheeva va zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan keng yoritilgan³. Ularning ishlarida badiiy matnlarni bolaning emotsional sohasini faollashtirishi, obrazli tafakkurni rivojlantirishi va muloqotga bo'lgan ehtiyojni kuchaytirishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Ayniqsa,

dialoglarga boy ertak va hikoyalar bolalarda tabiiy nutqiy vaziyatlarni yaratishda samarali vosita sifatida baholanadi.

Xorijiy tadqiqotlarda (D.J.Leong, E.Bodrova) badiiy adabiyot va roli o'yinlarning uyg'unligi dialogik nutqni rivojlantirishda muhim omil sifatida ko'rsatiladi⁴. Mualliflar badiiy suyet asosida tashkil etilgan muloqotli faoliyat bolalarning nutqiy tashabbuskorligini oshirishini ta'kidlaydilar.

O'zbekiston olimlarining tadqiqotlarida ham maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda milliy ertaklar va badiiy asarlardan foydalanishning tarbiyaviy hamda korreksion ahamiyati qayd etilgan. Bu asarlar bolalarda nafaqat nutqiy ko'nikmalarni, balki milliy qadriyatlar va ijtimoiy xulq-atvor me'yorlarini shakllantirishga xizmat qiladi⁵.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, badiiy adabiyot vositasida dialogik nutqni shakllantirish masalasi yetarlicha ilmiy asoslangan bo'lsa-da, nutqida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda ushbu yondashuvni tizimli logopedik texnologiya sifatida joriy etish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Metodologiya. Tadqiqot metodologiyasi badiiy adabiyot vositasida dialogik nutqni rivojlantirish jarayonini tizimli o'rganishga qaratilgan. Maqolada pedagogik kuzatuv, diagnostik topshiriqlar, suhbatlar va logopedik mashg'ulotlarda badiiy matnlardan foydalanish usullari qo'llanildi. Mashg'ulotlar ertak va hikoyalarni dialogli o'qish, qahramonlar rolini ijro etish va savol-javob asosida muhokama qilish orqali tashkil etildi. Ushbu metodologiya bolalarning nutqiy faolligi, savol berish va javob qaytarish ko'nikmalarini samarali rivojlantirish imkonini berdi.

Tadqiqot natijalari. Eksperimental ish davomida nutqida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda badiiy adabiyot vositasida dialogik nutqni shakllantirishning samaradorligi kuzatildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, muntazam va tizimli mashg'ulotlar bolalarning nutqiy faoliyatini sezilarli darajada yaxshiladi.

Badiiy matnlarni o'rganish jarayonida bolalar yangi so'zlarni o'zlashtirishda faol bo'ldi, so'z boyligi sezilarli darajada oshdi. Shu bilan birga, jumla tuzilishi va muloqot davomiyligi ham ijobiy o'zgarishlarga ega bo'ldi. Masalan, mashg'ulotlar boshlanishida bolalar o'rtacha 1–2 jumla bilan o'z fikrlarini ifodalashgan bo'lsa, eksperiment yakunida ular 3–5 jumladan iborat murakkabroq fikrlarni shakllantirishni boshladi.

¹ Вygotskiy Л.С. Мышление и речь. – Москва : Лабиринт, 2018. – 352 с.

² Волкова Л.С. Логопедия : учебник для вузов. – Москва : ВЛАДОС, 2019. – 703 с.;
Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. Нарушения речи у детей : учебное пособие. – Москва : Просвещение, 2020. – 256 с.

³ Эльконин Д.Б. Психология игры. – Москва : Педагогика, 2017. – 304 с.;
Тикеева Е.И. Развитие речи детей дошкольного возраста. – Москва : Академия, 2016. – 192 с.

⁴ Leong D.J., Bodrova E. Tools of the Mind: The Vygotskian Approach to Early Childhood Education. – New Jersey : Pearson Education, 2018. – 392 p.;

⁵ Maxsus pedagogika asoslari : darslik / tahr. M. Nishonova. – Toshkent : Fan va texnologiya, 2020. – 318 b.

Savol-javob va dramatizatsiya mashg'ulotlari bolalarning dialogik nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda eng samarali usul ekanligi aniqlanib, bolalar mavzuga oid savollarga mustaqil javob berishga, o'zaro fikr almashishga va hikoya qahramonlarini tavsiflashga qodir bo'ldi. Shu bilan birga, bolalar o'z his-tuyg'ularini ifodalash va boshqalarni tinglash qobiliyatini ham yaxshiladi.

Tadqiqot davomida kuzatilgan boshqa ijobiy o'zgarishlar:

- Nutq davomiyligi oshdi, bolalar o'rtacha 2–3 daqiqadan 5–6 daqiqagacha erkin muloqot qila boshladi;
- Hikoya va ertak mavzularida izchil fikr bildirish ko'nikmalari shakllandi;
- Rol o'yinlari va dramatik mashqlar bolalarda muloqotga bo'lgan qiziqishni oshirdi va dialogni davom ettirishga undadi.

Shu tariqa, tadqiqot natijalari badiiy adabiyot vositasida nutqda nuqsoni bo'lgan bolalarda dialogik nutqni shakllantirishning samarali va

pedagogik jihatdan asoslanganligini ko'rsatdi. Natijalar shuni tasdiqladiki, muntazam va metodik jihatdan tizimli ishlash bolalarning lingvistik, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Eksperimental ish davomida nutqda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda badiiy adabiyot vositasida dialogik nutqni shakllantirish samaradorligi o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tizimli mashg'ulotlar bolalarning nutqiy faoliyatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Mashg'ulotlar jarayonida bolalar yangi so'zlarni faol o'zlashtirdi, jumla tuzilishi murakkablashdi va muloqot davomiyligi oshdi. Shu bilan birga, bolalar hikoya va ertak mavzularida o'z fikrlarini izchil ifodalash, savol-javob mashqlarida mustaqil ishtirok etish, rol o'yinlari orqali dialogik nutqni rivojlantirish qobiliyatlarini oshirdi.

Quyidagi jadvalda eksperiment davomida kuzatilgan boshlang'ich va yakuniy ko'rsatkichlar taqdim etilgan:

<i>Ko'rsatkichlar</i>	<i>Boshlanishida</i>	<i>Yakunida</i>
<i>Nutq davomiyligi</i>	1–2 jumla (2–3 soniya)	3–5 jumla (5–6 soniya)
<i>So'z boyligi</i>	20–25 so'z	50–60 so'z
<i>Hikoya bo'yicha izchil fikr bildirish</i>	Kam, qisqa jumlar	Mustaqil, izchil jumlar
<i>Savol-javobga qobiliyat</i>	Cheklangan	Faol va erkin
<i>Dialog davomiyligi</i>	2–3 daqiqa	5–6 daqiqa
<i>Rol o'yinlari va dramatik mashqlarga qiziqish</i>	O'rtacha	Yuqori, faol

Jadval natijalari shuni ko'rsatadiki, badiiy adabiyot vositasida muntazam mashg'ulotlar bolalarning dialogik nutq ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirdi. Nutq davomiyligi va so'z boyligi oshdi, bolalar hikoya mavzusida izchil fikr bildirishni o'rganishdi, savol-javob mashqlarida mustaqil va faol ishtirok etishdi. Rol o'yinlari va dramatik mashqlar bolalarda muloqotga bo'lgan qiziqishni oshirdi va dialogni davom ettirishga undadi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, nutqda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda badiiy adabiyot vositasida olib borilgan mashg'ulotlar dialogik nutqni rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega. Bolalarning so'z boyligi oshdi, jumla tuzilishi murakkablashdi va suhbat davomiyligi sezilarli darajada uzaydi. Bu esa badiiy matnlarni qo'llashning pedagogik ahamiyatini tasdiqlaydi.

Eksperiment davomida kuzatilgan ijobiy o'zgarishlar shuni ko'rsatadiki, hikoya tinglash, savol-javob mashqlari va dramatizatsiya bolalarning nafaqat lingvistik, balki emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ham ta'sir qiladi. Masalan, bolalar o'z fikrlarini izchil ifodalashni o'rgandi, o'z his-tuyg'ularini ifoda etish va boshqalarni tinglash qobiliyati oshdi. Shu bilan birga, rol o'yinlari va dramatik mashqlar bolalarda muloqotga qiziqish uyg'otdi, suhbatni davom ettirishga undadi.

Natijalar ilgari o'tkazilgan tadqiqotlar bilan hamohang: Vygotskiy (1983) nutqni rivojlantirishda ijtimoiy muloqotning ahamiyatini ta'kidlagan bo'lsa, Bruner (1986) dramatizatsiya va rol o'yinlari orqali o'rganishning samaradorligini ko'rsatgan⁶. Shu jihatdan, badiiy adabiyot vositasida dialogik nutqni shakllantirish metodikasi pedagogik nuqtai nazardan asosli va amaliy jihatdan samarali hisoblanadi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, eksperiment davomida individual yondashuv va differensial mashg'ulotlar bolalarning nutqdagi qiyinchiliklarini hisobga olgan holda muvaffaqiyatli natija berdi. Bu esa

korreksion pedagogik ishlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Badiiy adabiyot orqali olib borilgan tizimli mashg'ulotlar nutqda nuqsoni bo'lgan bolalarda dialogik nutqni rivojlantirishga sezilarli hissa qo'shadi va pedagogik amaliyotda keng qo'llanilishi mumkin.

Xulosa. Badiiy adabiyot vositasida olib borilgan tizimli mashg'ulotlar nutqda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Mashg'ulotlar bolalarning so'z boyligini oshirish, jumla tuzilishini murakkablashtirish, suhbat davomiyligini uzaytirish va mustaqil fikr bildirish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Hikoya tinglash, savol-javob mashqlari va dramatizatsiya bolalarning emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi, muloqotga bo'lgan qiziqishni oshiradi va dialogni davom ettirishga rag'batlantiradi. Shu bilan birga, individual va differensial yondashuv bolalarning nutqdagi qiyinchiliklarini hisobga olib, korreksion ishlarining samaradorligini oshiradi. Shu asosda, badiiy adabiyot vositasida dialogik nutqni shakllantirish metodikasi maktabgacha ta'lim va korreksion pedagogik amaliyotda samarali vosita sifatida tavsiya etiladi. Kelgusida tadqiqotlar badiiy adabiyotning turli janrlarini, masalan, she'rlar, multfilm matnlari yoki interaktiv hikoyalarni qo'llash orqali nutq rivojini yanada chuqurroq o'rganishga qaratilishi mumkin. Badiiy adabiyot bolalarning nutq, lingvistik va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Nutqda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda hikoya tinglash, dramatizatsiya, rasmi matnlar va savol-javob mashqlari dialogik nutqni shakllantirishning asosiy metodlari sifatida tavsiya etiladi. Kelgusida tadqiqotlar badiiy adabiyotning boshqa turlari (she'r, multfilm matnlari) yordamida nutq rivojini o'rganishga qaratilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва : Лабиринт, 2018. – 352 с.
2. Волкова Л.С. Логопедия : учебник для вузов. – Москва : ВЛАДОС, 2019. – 703 с.; Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. Нарушения речи у детей : учебное пособие. – Москва : Просвещение, 2020. – 256 с.

3. Эльконин Д.Б. Психология игры. – Москва : Педагогика, 2017. – 304 с.; Тихеева Е.И. Развитие речи детей дошкольного возраста. – Москва : Академия, 2016. – 192 с.
4. Leong D.J., Bodrova E. Tools of the Mind: The Vygotskian Approach to Early Childhood Education. – New Jersey : Pearson Education, 2018. – 392 p.;
5. Maxsus pedagogika asoslari : darslik / tahr. M. Nishonova. – Toshkent : Fan va texnologiya, 2020. – 318 b.

⁶ Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва : Лабиринт, 2018. – 352 с.